

GENDER TENGLIK MADANIYATINING ERON TAJRIBASIDA TARIXIY SHAKLLANISHI: OILAVIY QADRIYATLAR, TA'LIM SIYOSATI VA IJTIMOIIY ONG TRANSFORMATSIYASI (1936–2022)

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2026-20-62-67>

Yarashev Xabib Muxiddinovich

Termiz Davlat universiteti, Xorijiy filologiya fakulteti,
filologiya va tillarni o'qitish (fors tili) ta'lim yo'nalishi 125-guruh talabasi
hamda Termiz shahar “Manguzar” jome masjidi imom noibi
killerchik088@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Eron misolida gender tenglik madaniyatining tarixiy shakllanishini uzviy sabab–oqibat zanjiri sifatida tahlil qiladi. Yondashuv gender tenglikni faqat huquqiy tenglik darajasida emas, balki oilaviy institut va qadriyatlar, ta'lim siyosati orqali resurslarning taqsimlanishi hamda ijtimoiy ongda legittimlik va qarshilik mexanizmlarining o'zaro ta'siri sifatida ko'radi. Eron tarixida me'yorlarni yuqoridan belgilashning ikki qarama-qarshi namoyoni — 1936 yildagi majburiy “ochilish” siyosati (Kashf-e hijob) va 1983 yildan majburiy hijobning huquqiy jihatdan mustahkamlanishi — gender masalasini shaxsiy tanlov doirasidan davlat–jamiyat nizosi maydoniga ko'chirgan. Shu fonida 1963 yildagi modernizatsiya islohotlari ayolning fuqarolik subyektligini kengaytirishga urinadi, 1967/1975 yillardagi “Oila himoyasi to'g'risidagi qonun” esa oila institutini huquqiy qayta qurish orqali gender nomutanosibligini yumshatishga intilgan. Keyinchalik ta'lim qamrovining oshishi ayollarning ijtimoiy resurslari va huquqiy ongini kuchaytirib, 2006 yildagi “Kamsituvchi qonunlarni bekor qilish uchun ‘Bir million imzo’ kampaniyasi” hamda 2022 yildagi “Ayol, hayot, erkinlik” noroziliklarida namoyon bo'lgan ijtimoiy ong transformatsiyasini jadallashtirgan.

Kalit so'zlar: Eron, gender tenglik madaniyati, oilaviy huquq, Oila himoyasi to'g'risidagi qonun, Oq inqilob, ta'lim siyosati, majburiy hijob, huquqiy ong, ayollar harakati.

АННОТАЦИЯ

В статье на примере Ирана анализируется историческое формирование культуры гендерного равенства как целостной причинно-следственной цепи. Авторы рассматривают гендерное равенство не только на уровне юридического равноправия, но и как результат взаимодействия семейного института и семейных ценностей, распределения ресурсов через образовательную политику, а также механизмов легитимности и общественного сопротивления в социальном сознании. В истории Ирана два противоположных проявления «сверху задаваемого нормирования» — политика принудительного «раскрытия» 1936 года (Kashf-e hijab) и юридическое закрепление обязательного хиджаба с 1983 года — перенесли гендерный вопрос из сферы личного выбора в поле конфликта «государство–общество». На этом фоне модернизационные реформы 1963 года стремились расширить гражданскую субъектность женщин, а «Закон о защите семьи» 1967/1975 годов был направлен на смягчение гендерной несбалансированности посредством правовой реконструкции семейного института. В последующем расширение охвата образованием усилило социальные ресурсы и правосознание женщин, ускорив трансформацию общественного сознания, проявившуюся в кампании 2006 года «Один миллион подписей за отмену дискриминационных законов» и протестах 2022 года «Женщина, жизнь, свобода».

Ключевые слова: *Иран, культура гендерного равенства, семейное право, Закон о защите семьи, «Белая революция», образовательная политика, обязательный хиджаб, правосознание, женское движение.*

ABSTRACT

This article examines the historical formation of a gender equality culture in Iran as an integrated cause-and-effect chain. It conceptualizes gender equality not only as formal legal equality, but as the outcome of interactions among family institutions and family values, the distribution of resources through education policy, and mechanisms of legitimacy and social resistance in public consciousness. In Iran’s history, two opposing forms of “top-down norm-setting”—the 1936 policy of compulsory “unveiling” (Kashf-e hijab) and the legal entrenchment of compulsory hijab from 1983—shifted gender issues from the sphere of personal choice into the arena of state–society conflict. Against this background, the modernization reforms of 1963 sought to expand women’s civic agency, while the 1967/1975 Family Protection Law aimed to mitigate gender imbalances through the legal reconstruction of the family institution. Subsequently, the expansion of educational coverage strengthened women’s social resources and legal consciousness, accelerating transformations in public consciousness that became visible in the 2006 “One Million Signatures to Repeal Discriminatory Laws” campaign and the 2022 “Woman, Life, Freedom” protests.

Keywords: *Iran, gender equality culture, family law, Family Protection Law, White Revolution, education policy, compulsory hijab, legal consciousness, women’s movement.*

Gender tenglik madaniyati ko‘pincha ikki sathda talqin qilinadi: birinchisi – qonunlarda teng huquqlarning belgilanishi, ikkinchisi – kundalik hayotda teng imkoniyatlarning amalda ro‘yobga chiqishi. Biroq tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, bu ikki sath bir-birini avtomatik ravishda “ishlab bermaydi”: huquqiy norma oilaviy institutlarda yashamas ekan, ta’lim va iqtisodiy resurslar bilan quvvatlanmas ekan, eng muhimi – ijtimoiy ongda legitim bo‘lmas ekan, u barqaror “madaniyat”ga aylana olmaydi. Eron tajribasining murakkabligi ham shunda: bu mamlakatda gender masalasi bir necha bor modernizatsiya loyihalari va ideologik tartib kesishgan nuqtalarda qayta belgilangan; natijada gender tenglik madaniyati chiziqli taraqqiyot emas, balki institutlar, qadriyatlar va ijtimoiy ong o‘rtasidagi uzluksiz muzokara jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur tahlil Eron tajribasini uch tayanch tizim orqali o‘zaro bog‘laydi: oila instituti (nikoh, ajrim, vasiylik, rol taqsimoti), ta’lim siyosati (savodxonlik hamda oliy ta’lim orqali resurslarning kengayishi), va ijtimoiy ong (me‘yorlarning legitimligi, qarshilik shakllari, fuqarolik diskursi). Ushbu uchlikni harakatga keltiruvchi omil esa davlatning me‘yor belgilash amaliyoti bo‘lib, u ayrim davrlarda modernizatsiya, boshqa davrlarda esa axloqiy-jamoat nazorati ko‘rinishida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun Eron tajribasini tushuntirishda “qonun – oila–ta’lim–ong” o‘rtasidagi uzviy aloqani bir butun tizim sifatida ko‘rish zarur.

Tahlil tarixiy-institutsional yondashuvga tayangan: muayyan davrdagi siyosiy qarorlar (kiyim me‘yorlari va oilaviy huquq), ularning oilaviy amaliyotga ta’siri, ta’lim orqali resurslarning kengayishi hamda bu jarayonlarning ijtimoiy ongda qanday diskurslar va harakatlarni shakllantirgani uzviy tizim sifatida ko‘rib

chiqiladi. Empirik asos sifatida Kashf-e hijob bo'yicha tarixiy sharhlar, “Oq inqilob” doirasidagi modernizatsiya islohotlariga oid izohlar, “Oila himoyasi to'g'risidagi qonun” hamda inqilobdan keyingi oilaviy huquq bo'yicha ilmiy tahlillar, shuningdek ayollar oliy ta'lim qamrovi bo'yicha xalqaro statistik ma'lumotlar va 2006 hamda 2022 yillardagi jarayonlarga oid hujjatlar yondashuvini tashkil etadi.¹

Eron tajribasida gender masalasi nega shunchalik siyosiy “nerv”ga aylanganini anglash uchun 1936 yilga murojaat qilish muhim. Rezo Shoh davrida Kashf-e hijob siyosati doirasida islomiy veillar taqiqlanib, majburiy “ochilish” amaliyoti ayrim holatlarda majburiy ijro mexanizmlari bilan ham qo'llangan. Bu voqeaning eng muhim institutsional oqibati shundaki, ayol tanasi va ko'rinishi “shaxsiy e'tiqod yoki urf” doirasidan chiqib, millat qurish va “zamonaviylik” ramziga aylantiriladi. Natijada me'yorni kim belgilashi – oila va mahalla kabi an'anaviy institutlarmi yoki davlatmi – degan savol jamiyatda keskinlashadi.

Bu jarayonda oila instituti bevosita zarbani qabul qiladi. Chunki oilaviy qadriyatlar, odatda, ayolning jamoat maydonidagi ishtiroki, kiyinish va “nomus” tushunchalari bilan bog'liq normativ tarmoqqa tayanadi. Davlat me'yorni bir yo'nalishda majburan o'zgartirganda, oilada rol taqsimoti va qadriyatlarni “himoya qilish” refleksi kuchayadi. Shu tariqa gender tenglikning o'zi emas, balki gender atrofidagi me'yorlar maydoni siyosiylashadi va bu siyosiylashuv keyinchalik teskari yo'nalishda qaytishi uchun tarixiy “andaza” yaratadi. Demak, 1936 yilni “gender tenglikka bevosita qadam” sifatida baholashdan ko'ra, uni me'yor belgilashning davlatlashuvi va gender masalasining siyosiy kun tartibiga mustahkam kirib kelishi bosqichi sifatida talqin qilish ilmiy jihatdan aniqroq bo'ladi.²

Aynan shu nuqtadan keyin mantiqiy savol tug'iladi: agar me'yorlar siyosiylashgan bo'lsa, ayolning jamiyatdagi mavqeini barqaror kengaytirish uchun faqat kiyim masalasi bilan cheklanib qolmasdan, fuqarolik maqomi va oilaviy institutning huquqiy mexanizmlariga ta'sir qilish zarur emasmi? Keyingi bosqichlar aynan shu savolga javob izlashdan shakllanadi.

1963 yildagi “Oq inqilob” islohotlari Eron modernizatsiya tarixida muhim burilish bo'lib, ular plebissit orqali ratifikatsiya qilinadi va bir qator ijtimoiy-huquqiy yangilanishlarni o'z ichiga oladi. Mazkur islohotlar kontekstida ayollarning ijtimoiy hayotdagi mavqeini kengaytirish, fuqarolik subyektligini mustahkamlash va ijtimoiy xizmatlarni (jumladan savodxonlik hamda sog'liqni saqlash tashabbuslari orqali) hududlar bo'yicha kengaytirish yo'nalishlari alohida ko'zga tashlanadi. Bu yerda gender tenglik madaniyati uchun hal qiluvchi mexanizm ishga tushadi: fuqarolik subyektligi real bo'lishi uchun resurs kerak, resursning eng barqaror manbai esa ta'limdir. “Oq inqilob” doirasidagi savodxonlik

¹ <https://iranicaonline.org/articles/kasf-e-hejab>

² <https://iranicaonline.org/articles/kasf-e-hejab>

tashabbuslari ham, avvalo, modern fuqarolikni shakllantirish va jamiyatning resurs bazasini kengaytirish vazifasini bajargan.³

Shunga qaramay, fuqarolik subyektivligini kengaytirishning “zaif bo‘g‘ini” ham mavjud edi: fuqarolik maydonida rol kengaysa-da, oila ichidagi huquqiy tartib (nikoh, ajrim, vasiylik) o‘zgarmasa, gender nomutanosibligi kundalik hayotda saqlanib qolaveradi. Shu sabab modernizatsion loyihaning mantiqiy davomi sifatida oilaviy huquqni qayta ko‘rib chiqish ehtiyoji paydo bo‘ladi va 1967/1975 yillardagi “Oila himoyasi to‘g‘risidagi qonun” aynan shu ehtiyojning institutsional javobi sifatida namoyon bo‘ladi.

“Oila himoyasi to‘g‘risidagi qonun”ning ahamiyati shundaki, u gender tenglik masalasini mavhum shiorlardan olib, eng real maydonga — oila institutining huquqiy mexanizmlariga olib kiradi. Ilmiy tahlillarda 1967 yildagi mazkur qonun shariatga tayangan oilaviy huquqdagi ayrim tengsizliklarni yumshatgani, ajrim va vasiylik kabi masalalarda protsedural cheklovlar hamda nazorat mexanizmlarini kuchaytirgani qayd etiladi.⁴ Bu yumshatishning ijtimoiy mazmuni katta: ajrim, vasiylik, nikoh shartlari kabi masalalar oiladagi resurs va hokimiyat taqsimotini belgilaydi; demak, oilada nisbiy adolat bo‘lmasa, jamiyatda teng imkoniyatlar g‘oyasi ham tayanchsiz qoladi. 1975 yildagi kengaytirilgan yondashuv esa oiladagi asimmetriyani yanada cheklashga, xususan poligamiyani turli shartlar bilan toraytirishga urinadi; bu o‘zgarishlar sud nazorati va protsedural cheklovlar orqali mustahkamlangan mexanizmlar sifatida talqin qilinadi.⁵

Biroq aynan shu bosqichda kelajakdagi ziddiyatning ildizi ham ko‘rinadi: oilaviy qadriyatlar ko‘pincha siyosiy legitimlikning markaziy resursi bo‘lib xizmat qilgani sababli, oilaviy huquqdagi yangiliklar tezda “qadriyatlar to‘qnashuvi”ga aylanishi mumkin. Agar huquqiy islohot jamiyatning sezilarli qismida legitim bo‘lmasa, siyosiy almashuv sharoitida u orqaga qaytishi ehtimoli ortadi. Eron tarixida 1979 yil aynan shunday “institutlarning qayta kodlanishi” nuqtasiga aylanadi.

1979 inqilobidan so‘ng gender tartibi yangi ideologik legitimlik rejimi doirasida qayta shakllantiriladi: oilaviy qadriyatlar rasmiy diskursda siyosiy-axloqiy markazga chiqadi, me‘yorlar esa nazorat mexanizmlariga yaqinlashadi. 1983 yildan majburiy hijobning jinoiy-huquqiy mexanizmlar orqali mustahkamlanishi bu qayta kodlashning muhim belgisi sifatida namoyon bo‘ladi. Tarixiy paradoks shundaki, 1936 yildagi majburiy “ochilish” ham, 1983 yildagi majburiy “yopilish” ham bir xil mexanizmni kuchaytiradi: gender masalasi shaxsiy tanlov va oilaviy odobdan ko‘ra davlat belgilagan me‘yor masalasiga aylanadi. Natijada ijtimoiy ongda gender tenglik madaniyati “ijtimoiy kelishuv” sifatida emas, ko‘proq “nazorat–qarshilik” dinamikasi sifatida shakllanadi.

Biroq tarixiy jarayon shu yerda yakunlanmaydi. Chunki nazorat kuchaygan sari resurslar, xususan ta‘lim va huquqiy ong ham oshib boradi. Aynan shu

³ <https://www.britannica.com/topic/White-Revolution>

⁴ https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-22588-0_3

⁵ https://learningpartnership.org/sites/default/files/resources/pdfs/One-Million-Signatures-Campaign-English_0.pdf

resurslar keyinchalik jamiyatda me'yorlarni qayta muhokama qilish talabini kuchaytiradi. Eron tajribasida ta'lim siyosati gender tenglik madaniyati uchun eng barqaror uzoq muddatli drayver bo'lib chiqadi: ayollarning oliy ta'lim qamrovi oshishi ijtimoiy resurslar va huquqiy ongni kuchaytiradi. Ta'lim kengayishi ayollarda bilim va malaka (kasbiy mustaqillik ehtimoli), huquqiy savod (qonun va tartibni muhokama qila olish), hamda tarmoqlar (jamoat maydonida ko'rinish) kabi ijtimoiy kapital elementlarini ko'paytiradi.

Ushbu resurslar oila institutida ham o'z aksini topadi: ta'limli ayol oilada muzokara qiluvchi subyektga aylanadi, ajrim, vasiylik, mehnat va ta'limni davom ettirish kabi masalalarda talab va ehtiyojlar ortadi. Shunday qilib, ta'lim oilaviy qadriyatlarni bir yo'la “buzish” emas, balki ularni muzokaraga majbur etish orqali yangilaydi: an'anaviy rol kutishlari va zamonaviy imkoniyatlar o'rtasidagi muvozanat masalasi jamoatchilik kun tartibiga chiqadi. Natijada ijtimoiy ongda gender masalasi asta-sekin “axloqiy tanbeh”dan “huquqiy adolat” diskursiga siljiy boshlaydi.⁶

Mazkur siljishning institutsional ifodasi 2006 yilda yanada aniq ko'rinadi. 2006 yilda boshlangan “Kamsituvchi qonunlarni bekor qilish uchun ‘Bir million imzo’ kampaniyasi” gender tenglik madaniyatidagi sifat o'zgarishini anglatadi: talab endi umumiy norozilik emas, balki diskriminatsion (kamsituvchi) qonunlarni qayta ko'rib chiqishga qaratilgan huquqiy loyiha sifatida shakllanadi. Bu jarayon ta'limning ta'siri bilan bevosita bog'lanadi: resursga ega bo'lgan subyekt talabni “me'yorlar urushi” doirasidan chiqarib, “institut islohoti”ga aylantira oladi. Kampaniya mantiqan 1967/1975 yillardagi oilaviy huquq muammolariga ham ulanadi: oilaviy huquq masalalari baribir markazda qoladi, faqat u endi yangi siyosiy sharoitda fuqarolik vositalari orqali ko'tariladi.

Biroq me'yorlar (xususan hijob) jinoiy-huquqiy nazorat bilan qattiq bog'langan sharoitda bunday huquqiy burilish har doim ham silliq kechmaydi. Ong transformatsiyasi kuchaygani sari legitimlik mojarosi keskinlashishi mumkin. 2022 yil voqealari ana shu taranglikning eng yuqori nuqtasini ko'rsatdi. 2022 yil sentyabr o'rtalarida Mahsa Amini hibsda vafot etganidan so'ng Eron bo'ylab noroziliklar boshlanadi. Bu hodisa ko'pincha hijob masalasi bilan izohlanadi, biroq institutsional nuqtayi nazardan u bundan kengroq savolni ko'taradi: me'yorni belgilash huquqi kimda — davlatdami yoki jamiyat va oila institutlaridami? Aynan shu savol 1936 yildan beri mavjud bo'lgan tarixiy ziddiyatni yangi avlod va yangi resurslar sharoitida qayta jonlantiradi. Natijada gender tenglik madaniyati masalasi “oila ichidagi rol” yoki “axloqiy talab” doirasidan chiqib, fuqarolik qadr-qimmati, tenglik va javobgarlik kabi kengroq tushunchalar bilan bog'lanadi.

Eron tajribasidan kelib chiqadigan umumiy ilmiy xulosa shundan iboratki, gender tenglik madaniyati barqaror bo'lishi uchun uch tizim bir yo'nalishda ishlashi zarur: oilaviy huquq (institut), ta'lim (resurs), ijtimoiy ong (legitimlik). Davlat me'yorni majburan belgilashga tayanadigan bo'lsa, qisqa muddatda “tartib” ko'rinishi paydo bo'lishi mumkin, biroq uzoq muddatda me'yor siyosiy identitetga

⁶ <https://data.worldbank.org/indicator/SE.TER.ENRR.FE?locations=IR>

aylanadi va jamiyat ichida keskin qutblanish kuchayadi. 1936 va 1983 yillardagi qarama-qarshi yo‘nalishdagi majburiy me‘yorlar aynan shu mexanizmni yaqqol namoyon etadi. Ikkinchi xulosa shuki, oila instituti gender tenglik madaniyatining eng markaziy infratuzilmasi bo‘lib qoladi: ajrim, vasiylik, nikoh shartlari kabi masalalar hal bo‘lmasa, teng imkoniyatlar g‘oyasi ko‘proq deklaratsiya darajasida qoladi. Uchinchi xulosa esa ta‘limning uzoq muddatli ta‘siri bilan bog‘liq: ta‘lim resurslari huquqiy ongni ishlab chiqaradi, huquqiy ong esa talabni norozilikdan institut islohoti darajasiga olib chiqadi va nihoyat me‘yorlar legitimligi masalasini ommaviy kun tartibiga ko‘taradi.

Shu tariqa Eron tajribasi gender tenglik madaniyatining tarixiy shakllanishi bir yo‘nalishli taraqqiyot emasligini ko‘rsatadi. 1936 yilda me‘yorlar siyosiylashib, “oila–davlat” chegarasi keskin siljiydi; 1963 yilda modernizatsiya loyihasi fuqarolik subyektligini kengaytirishga urinib, ta‘limni resurs sifatida ishga soladi; 1967/1975 yillarda oilaviy huquq islohotlari tenglik madaniyatini oila institutiga “o‘rnatishga” intiladi; 1979dan so‘ng ideologik qayta kodlash va 1983 yildan majburiy hijobning huquqiy mustahkamlanishi me‘yorni nazorat instrumentiga aylantiradi; biroq ta‘lim resurslarining o‘sishi huquqiy ongni kuchaytirib, 2006 yildagi kampaniya va 2022 yildagi mobilizatsiyada ijtimoiy ong transformatsiyasini jadallashtiradi. Demak, xalqaro kontekstda Eron misoli shuni ko‘rsatadiki: gender tenglik madaniyati barqaror bo‘lishi uchun siyosat oila institutida adolatli huquqiy mexanizmlar yaratishi, ta‘lim orqali resurslarni kengaytirishi va me‘yorlarni majburiylik orqali emas, legitim ijtimoiy muzokara orqali shakllantirishi zarur.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Britannica. *White Revolution (Iran)*. ([Encyclopedia Britannica](#))
2. Brandeis University, Crown Center. *The Evolving Politics of Hijab in Iran / Islamic Penal Code and compulsory hijab (April 1983)*. ([brandeis.edu](#))
3. Encyclopaedia Iranica. *KAŠF-E HEJĀB*. ([Encyclopaedia Iranica](#))
4. Learning Partnership. *Iranian Women’s One Million Signatures Campaign for Equality* (English PDF). ([learningpartnership.org](#))
5. Mir-Hosseini, Z. (Springer). *Women, Marriage and the Law in Post-Revolutionary Iran* (FPL 1967 tahlili). ([Springer Nature Link](#))
6. USIP, The Iran Primer. *Timeline: A Year of Protests* (Mahsa Amini va 2022 noroziliklari). ([The Iran Primer](#))
7. United Nations OHCHR. *Iran: Institutional discrimination against women and girls...* (Press release, 8 March 2024). ([OHCHR](#))
8. World Bank (UIS/UNESCO data). *School enrollment, tertiary, female (% gross) – Iran*. ([World Bank Open Data](#))